

Zoo viel vanzelf de grens tusschen God en de afgoden, want ook het Animisme en Fetichisme stond als religie met onze Christelijke religie onder één hoofd 110). In dat organisch verband nu kon de religie voor wat haar oorsprong, wezen en idee aangaat, slechts uit de religieuze verschijnselen gekend, en zoo ontstond die nieuwgeboren „godsdienswetenschap”, die de Theologie al meer verdringt. Niet om de kennis van het *object* der religie is het thans meer te doen; maar alleen om de kennis van de gewaarwordingen, voorstellingen en uitingen, waartoe het *subject* door het religieus gevoel gedreven wordt. En hiermee natuurlijk viel alle principiëel onderscheid op het stuk der religie, viel elke grens tusschen ketterij en belijdenis weg, en moest wel met onbeperkte lenigheid ook in de kerk, om Synodaal te spreken, nagisten, wat gistte in de van Christus vervreemde maatschappij 111). En toen, och, waarom is het niet anders geweest, hebben, op Schleiermachers voetspoor, de anders zoo aantrekkelijke „Vermittelungs-theologen”, in hun ethische, theosophische en apocalyptische schakeering, heil gezocht, niet in den toon van het „*Ze zullen ons niet hebben*” van Da Costa, maar in de onzalige *Vermittlung*, waardoor de tegenstander vooruit reeds gewonnen spel kreeg. Ik zeg dit niet, alsof ik hun veelszins schitterenden arbeid niet waardeerde; noch ook, als begreep ik het goede van hun intentie niet; veel min, als zocht ik iemand hunner persoonlijk te krenken; maar *hun standpunt* was nu eenmaal onhoudbaar. Ze waren *pot de terre*, en zouden nu met *pot de fer* uit wandelen gaan; en natuurlijk toen hebben niet zij den tijdgeest voor Christus gewonnen, maar heeft de tijdgeest hen al meer van het belijdende Christendom vervreemd. Schleiermacher was nu eenmaal pantheïst en subjectivist 112). Hij bracht het religieus Pantheïsme uit den kring der Hernhutters meê 113), en vond het filosofisch-Pantheïsme aan Duitschland's toenmalige universiteiten. Reeds terstond in zijn stelling, dat God niet zonder de wereld denkbaar is, kwam dit uit. Welnu, diezelfde stelling is, gelijk de hoogleeraar Bavinck haarfijn aanwees, ook ten onzent door wijlen den Groningschen hoogleeraar De la Saussaye